

Iwona Hofman

(Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, Poland)

<https://orcid.org/0000-0003-0492-5169>

E-mail: iwona.hofman@mail.umcs.pl

Kierunki badań spuścizny Jerzego Giedroycia – perspektywa interdyscyplinarna

Research Directions of Jerzy Giedroyc's Legacy – Interdisciplinary Perspective

ABSTRACT

The autumn of 2020 will mark twenty years since Jerzy Giedroyc died and the publication of „Kultura”, of which he was the founder and sole editor, ceased. The books published in the anniversary year reaffirm scholarly intuitions about the need to open new research perspectives on the Editor's legacy. The analysis of the archives in Maisons-Laffitte and the state of research indicate that the hitherto dominant research directions are being exhausted.

The pragmatics of public discourse, for example, demonstrates a departure from the political concepts developed by „Kultura” publicists. The article aims to indicate

PUBLICATION INFO			
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060
			
THE AUTHOR'S ADDRESS: Iwona Hofman, the Institute of Social Communication and Media Science of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, 45 Głębocka Street, Lublin 20-031, Poland			
SOURCE OF FUNDING: Statutory Research of the Institute of Social Communication and Media Science of the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin			
SUBMITTED: 2020.04.14	ACCEPTED: 2021.09.03	PUBLISHED ONLINE: 2021.12.28	
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl	
			

potential interdisciplinary directions of research into Giedroyc's legacy in such disciplines as, among others: political and administrative sciences, economics, literary studies, social communication and media sciences, cultural and religious sciences. Specific problems relating to the deficit of research on the reception of writing and the editorial management of circles, networks and relationships can be identified. The Editor's correspondence groups may be useful in this research. So far, the following have been hidden in research niches: the emigration chronicles, the national programme of „Kultura” (especially the impact on underground journalism), and egodocuments (the personal archives of Giedroyc, Leopold Unger and Teresa Torañska).

The assumptions about the social impact of „Kultura” and the publications of Instytut Literacki, the qualitative forms of publicists' comments, the place of „Kultura” in the media system, etc., financing and distribution can be verified. The parameters concerning the political and literary nature of „Kultura” are difficult to resolve.

Key words: Jerzy Giedroyc, „Kultura”, emigration, interdisciplinarity

STRESZCZENIE

Jesienią 2020 r. minęło dwadzieścia lat od śmierci Jerzego Giedroycia i zamknięcia „Kultury”, której był twórcą i jedynym redaktorem. Wydane w roku rocznicowym książki potwierdzają intuicje naukowe o konieczności otwarcia nowych perspektyw badawczych spuścizny Redaktora. Na podstawie analizy archiwaliów w Maisons-Laffitte i stanu badań można stwierdzić, że dotychczas dominujące kierunki badawcze ulegają wyczerpaniu.

Pragmatyka dyskursu publicznego dowodzi np. odejścia od koncepcji politycznych wypracowanych przez publicystów „Kultury”. Celem artykułu jest wskazanie interdyscyplinarnych, potencjalnych kierunków badań spuścizny Giedroycia w obszarach takich dyscyplin, jak m.in.: nauki o polityce i administracji, ekonomia, literaturoznawstwo, nauki o komunikacji społecznej i mediach, nauki o kulturze i religii. Wyodrębnić można szczególne problemy związane z deficytem badań recepcji pisma oraz zarządzania redakcją przez kręgi, sieci i relacje. W badaniach tych przydatne mogą być zespoły korespondencji Redaktora. W niszach badawczych ukryte są dotąd kroniki emigracyjne, program krajowy „Kultury” (szczególnie wpływ na podziemne dziennikarstwo), egodokumenty (archiwa osobiste Giedroycia, Leopolda Ungera, Teresy Torañskiej).

Zweryfikować można założenia o oddziaływaniu społecznym „Kultury” i wydawnictw Instytutu Literackiego, jakościowych formach wypowiedzi publicystów, lokalizacji „Kultury” w systemie medialnym, finansowaniu i dystrybucji. Trudne do rozstrzygnięcia są parametry polityczności i literackości „Kultury”.

Słowa kluczowe: Jerzy Giedroyc, „Kultura”, emigracja, interdyscyplinarność

14 września 2020 r. przypadła 20. rocznica śmierci Jerzego Giedroycia (1906–2000), a zarazem zamknięcia miesięcznika „Kultura” paryska, którego Giedroyc był twórcą i jedynym redaktorem¹. Po jego śmierci sukcesy-

¹ Warto dodać, że na rok 2020 przypadły także inne rocznice z kręgu „Kultury”, tj. 10. rocznica śmierci Henryka Giedroycia, 100. lecie urodzin Leopolda Tyrmanda, 90. rocznica urodzin Sławomira Mrożka.

rami Instytutu Literackiego i czasopisma „Zeszyty Historyczne” (wychodzącego do 2010 r.) byli kolejno Zofia Hertz (1911–2003) i Henryk Giedroyc (1922–2010); obecnie dysponentem archiwów i domu w Maisons-Laffitte pozostaje Stowarzyszenie Instytut Literacki Kultura, któremu prezesuje Anna Bernhardt.

Giedroyc stał się postacią ikoniczną, przede wszystkim jako twórca ośrodka politycznego. Za życia obrastając legendą „Księcia niezłomnego”, po śmierci ustanowiony autorytetem integralnym i patronem wschodniej polityki Polski, dzisiaj jest rzadko przywoływany w kontekście myśli i programów politycznych; częściej poddawane są eksploracji naukowej obszary literackości, biografistyki, historii i dziennikarstwa, związane z „Kulturą”.

Celem artykułu jest wskazanie interdyscyplinarnych, potencjalnych kierunków badań spuścizny Giedroycia na podstawie analizy materiałów źródłowych (zawartość czasopism wydanych przez Instytut Literacki w Paryżu, archiwalia) i oceny dotychczasowego stanu badań. Bezpośrednią inspiracją do podjęcia tego problemu były dyskusje podczas sesji „Polska emigracja niepodległościowa 1945–1990. Bilans i perspektywy badawcze” zorganizowanej przez Instytut Pamięci Narodowej w ramach XX Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie (sesja odbyła się 18 września 2019 r.) oraz podsumowanie obchodów rocznicowych.

Lublin zajmuje szczególne miejsce jako ośrodek badań spuścizny Giedroycia i symbolicznych związków pamięci (Nagroda im. Jerzego Giedroycia ustanowiona przez Senat UMCS w 2001 r., doktoraty *honoris causa* UMCS przyznane Giedroyciowi, prof. Krzysztofowi Pomianowi, Leopoldowi Ungerowi, Jerzemu Pomianowskiemu², taras widokowy im. Jerzego Giedroycia w przestrzeni Starego Miasta), sięgających genezą do lat osiemdziesiątych XX w. i podziemnego ruchu wydawniczego rozwijanego wokół przedruków udostępnianych przez Giedroycia (działalność wydawnictwa FIS współorganizowanego przez Andrzeja Peciaka, późniejszego dyrektora Wydawnictwa UMCS). Okres intensywnej współpracy UMCS i Instytutu Literackiego przypada na lata 1999–2005, gdy funkcję rektora pełnił prof. dr hab. Marian Harasimiuk. Podejmowane wówczas działania, możliwe dzięki zaangażowaniu prof. Jana Pomorskiego, m.in. pomoc lubelskich archiwistów w porządkowaniu zbiorów, wydania wielu książek z kręgu „Kultury”, rzutowały na późniejsze dobre relacje z następcami Giedroycia. W 2010 r. Senat UMCS podjął uchwałę o utworze-

² Najważniejszą godnością uniwersytecką drugiej lubelskiej uczelni, tj. KUL, zostali uhonorowani: Gustaw Herling-Grudziński i Czesław Miłosz; badania twórczości Herlinga-Grudzińskiego prowadzi Zdzisław Kudelski.

niu Pracowni Badań nad Instytutem Literackim w Paryżu, której obecną pozycję naukową potwierdzają publikacje (np. seria „w kwadracie” poświęcona postaciom związanym z „Kulturą”³), realizowane projekty badawcze, a przede wszystkim darowizny archiwów osobistych Giedroycia, archiwum osobistego i zawodowego Ungera, pamiętek i dokumentów Pomianowskiego, części archiwum Teresy Torańskiej. Należy dodać, że jak dotąd, materiały te zostały opracowane częściowo i wydane w książkach: *Teczki Giedroycia* pod redakcją Iwony Hofman i Leopolda Ungera⁴; Jerzy Giedroyc, Leopold Unger, *Korespondencja 1970–2000* w opracowaniu I. Hofman⁵; *Leopold Unger. L’Aigle et le reste. Et le reste Vu de Bruxelles* w opracowaniu I. Hofman⁶; *Publicystyka Leopolda Ungera. W kierunku dziennikarstwa poważnego*, I. Hofman, Eweliny Górki, Justyny Maguś, Magdaleny Pataj⁷. Od 2013 r. przy Pracowni afiliowany jest Program Stypendialny im. Leopolda Ungera przeznaczony dla młodych dziennikarzy i publicystów. Pracownia była organizatorem międzynarodowych konferencji w 10., 15. i 20. rocznicę śmierci Giedroycia i wydawcą tomów pokonferencyjnych⁸.

Jesienią 2020 r., z powodu pandemii, nie odbyły się coroczne zaduszki w Maisons-Laffitte; w ograniczonym programie rocznicowym pozostawiono tylko dwie konferencje – 14 września, debaty i panele na temat m.in. myśli politycznej Giedroycia i twórczości Osadczuka organizowane przez Studium Europy Wschodniej UW, oraz 21 października, dyskusje wokół nowych książek sygnowanych przez Pracownię, tj. *Redaktor 20 lat bez „Kultury”* i *Kultura. Teka redakcyjna nr 9/1969*⁹. Wystąpienia podczas

³ Są to następujące tytuły, wydane pod redakcją I. Hofman w Wydawnictwie UMCS: *Udało mi się mieć ciekawe życie. Księga Jubileuszowa Leopolda Ungera*, Lublin 2008; *Ukraiński polonofil. Pamięci Bohdana Osadczuka*, Lublin 2012; *Jan Karski. Misja Kompletna*, Lublin 2015; *Rosyjski Łącznik. Rzecz o Jerzym Pomianowskim*, Lublin 2016; *Redaktor. 20 lat bez „Kultury”*, Lublin 2020.

⁴ *Teczki Giedroycia*, red. I. Hofman, L. Unger, Lublin 2010.

⁵ J. Giedroyc, L. Unger, *Korespondencja 1970–2000*, oprac. I. Hofman, Kraków–Paryż 2016.

⁶ I. Hofman, *Leopold Unger. L’Aigle et le reste. Et le reste Vu de Bruxelles*, Gdańsk–Paryż 2016.

⁷ Eadem et al., *Publicystyka Leopolda Ungera. W kierunku dziennikarstwa poważnego*, Toruń 2018.

⁸ *Wokół idei Jerzego Giedroycia*, red. I. Hofman, Lublin 2011; eadem, *Kultura i jej odbiór w Polsce*, Lublin 2017. Pierwsze refleksje, w 5. rocznicę śmierci Giedroycia zawiera książka pod redakcją I. Hofman, *Kultura paryska: twórcy, dzieło, recepcja*, Lublin 2007.

⁹ W książce *Redaktor. 20 lat bez „Kultury”* znajdują się teksty wspomnieniowe, czasami z elementami syntezy stanu badań lub odbioru fenomenu „Kultury”, napisane przez współpracowników Giedroycia i badaczy tematyki emigracyjnej, m.in.: Mirosława Chojeckiego, Józefa Gawłowicza, Rafała Habielskiego, Tomasza Jastruna, Basila Kerskiego, Piotra Kłoczowskiego, Andrzeja Mencwela, Adama Michnika, Piotra Mitznera, Sławomira M. Nowinowskiego, Andrzeja Peciaka, Krzysztofa Pomiana, Jana Pomorskiego, Rafała

obu konferencji oraz lektura kilkunastu książek wydanych w 2020 r.¹⁰ skłaniają do przemyślenia kierunków badań spuścizny Giedroycia. Wyraźnie rysuje się potrzeba intensyfikacji badań biografii i twórców związanych z „Kulturą” i rozwinięcia wątku literackości w kontekście oceny trwałości elementów programowych pisma. Pewnym punktem modyfikowanej strategii badawczej jest historia jako wielki temat w życiu Redaktora i publicystyce z Jego kręgu. Specyficznie, by nie powiedzieć rozczarowująco, przedstawia się recepcja myśli politycznej, a właściwie brak do niej odniesień w pragmatyce dyskursu publicznego. Co prawda, już w 2006 r., ustanowionym przez Sejm RP Rokiem Jerzego Giedroycia, Leopold Unger napisał: „Gołym okiem widać, że ani stosunki władzy i obywateli wewnątrz, ani stosunki państwa polskiego z sąsiadami nie odpowiadają wizji Giedroycia. Dlaczego? Są rozmaite hipotezy: wizja była zbyt ambitna, Polska z *Kultury* nie jest chyba w ogóle możliwa, a w każdym razie nie do zbudowania przez obecne polskie społeczeństwo i jego eli-

Rodaka, Wojciecha Sikorę, Rafała Stobieckiego, Leszka Szarugę. Wybór *Teki redakcyjnej* podyktowany był okolicznościami wydania nr 9 „Kultury” w 1969 r., po śmierci Witolda Gombrowicza i Marka Hłaski. W *Tece...* znajdują się materiały stanowiące kanwę czasopisma, w tym rękopisy i korekty tekstów pożegnalnych pióra Czesława Miłosza, Konstantego Jeleńskiego, Sławomira Mrożka (Gombrowicz) i Leopolda Tyrmanda (Hłasko). Obie książki wprost emanują relacyjnością Autorów wobec dzieła Giedroycia.

¹⁰ Są to: „*Mam na Pana nowy zamach...*”. *Wybór korespondencji Jerzego Giedroycia z historykami i świadkami historii 1946–2000*, t. 1–3, wybór i oprac. S.M. Nowinowski, R. Stobiecki, współpraca A. Brzezińska, M. Przybysz-Gralewska, Łódź–Paryż 2019 – wybór 2,5 tysiąca listów Giedroycia do 161 historyków; W. Woroszyński, *Korespondencja w kręgu „Kultury” (Jerzy Stempowski. Jerzy Giedroyc)*, oprac. M. Chabiera, Warszawa 2020; J. Mieroszewski, *Kroniki angielskie i fragmenty autobiograficzne*, wybór, oprac. i wstęp R. Habielski, A.S. Kowalczyk, Paryż–Kraków 2020; album *To tylko zabawa – Henryk Giedroyć. Fotografie z Maisons-Laffitte i okolic*, wstęp i oprac. S. Mancewicz, Kraków 2020 (wydane przez Fundację Kultury Paryskiej i Muzeum Historii Polski); wreszcie – A. Arno, *Kot. Opowieść o Konstantym A. Jeleńskim*, Warszawa 2020. Ukazały się ponadto wybory publicystyki w serii „W kręgu paryskiej Kultury” Instytutu Książki i Instytutu Literackiego Kultury: *Węgry i my. Antologia tekstów o tematyce węgierskiej w publikacjach Instytutu Literackiego*, wybór, oprac. i wstęp G. Lagzi, Paryż–Kraków–Warszawa 2020; *Wspólny wiek dwudziesty. Litwa i stosunki polsko-litewskie na łamach „Kultury” i „Zeszytów Historycznych”*, wybór, oprac. i posłowie A.S. Kowalczyk, Paryż–Kraków–Warszawa 2019; *Przeciwko wrogości – „Kultura” wobec Niemiec i sąsiedztwa polsko-niemieckiego*, wybór, oprac. i wstęp B. Kerski, Paryż–Kraków 2020. Na podstawie porozumienia z wydawnictwami, cała seria została udostępniona na portalu „Kultury”. Inne publikacje to: K.A. Jeleński, „Kultura”. *Polska na wygnaniu*, oprac. P. Kłoczowski, Warszawa 2020; *Kultura na trudny czas* Wojciecha Karpińskiego (zapiski ogłoszone wcześniej na portalu i Facebooku „Kultury”); L. Murawska-Péju, *Wolność w tupinie orzecha*, Warszawa 2020 – siostrzenica Ludwika Heringa; wznowienie dzieł zebranych Witolda Gombrowicza, *Czytelnicy i krytycy. Proza, reportaże, krytyka literacka, eseje, przedmowy*, Kraków 2004; *Na nieludzkiej ziemi* Józefa Czapskiego (w języku czeskim); C. Straszewicz, *Pisma*, t. 1, *Opowiadania, publicystyka, krytyka*, red. V. Wejs-Milewska, M. Urbanowski, Kraków 2020.

tę polityczną. Może spadek po przeszłości i ciągle żywe uprzedzenia są po prostu w Polsce wciąż silniejsze od siły przyciągania nowoczesnego świata i zasięgu wyzwania¹¹, jednak aktualny deficyt obecności Giedroycia i wykorzystania koncepcji „Kultury” jest wymowny.

Zakładając Instytut Literacki w Rzymie w 1946 r., Giedroyc kierował się przesłankami wynikającymi ze świadomego wyboru losu emigranta. Był przekonany o trwałości przyjętych umów międzynarodowych regulujących geopolitykę powojennego świata. Uważał, że demobilizowanym żołnierzom potrzebna jest przede wszystkim literatura krzepiąca ducha, słowniki i poradniki. Czując się odpowiedzialnym wobec kilkorga wcześniejszych współpracowników z Wydziału Propagandy i Kultury II Korpusu gen. Władysława Andersa, a więc Józefa Czapskiego, Zofii Hertz, a następnie wobec Gustawa Herlinga-Grudzińskiego, Zygmunta Hertza, podjął wyzwanie uruchomienia wydawnictwa i „Kultury” jako periodyku wypełniającego chwilowo zapotrzebowanie na prasę w języku polskim. Pierwszy numer miesięcznika ukazał się w 1947 r., ostatni – 637. – we wrześniu 2000 r., zyskując w ciągu ponad półwiecza rangę opiniotwórczego miesięcznika polityczno-społecznego. Takie właśnie ujęcie, tzw. przez pryzmat programów i publicystyki politycznej, zdominowało badania spuścizny Giedroycia i znalazło potwierdzenie w następującej odpowiedzi na pytanie (zadane w 1986 r.): „Czym jest dla Pana *Kultura*: pismem, wydawnictwem czy ośrodkiem politycznym? – „zdecydowanie ośrodkiem politycznym”¹². Warto dodać, że najpełniejszym dowodem polityczności emigracyjnych przedsięwzięć Giedroycia jest *Przesłanie*, wieńczące *Autobiografię*... – mocny wyraz przekonań państwowca, zdystansowanego wobec bieżących gier, wierzącego w wartości polityki i służebność instytucji publicznych wobec obywateli. Giedroyc nazwał je „zarysem wizji Polski, o której realizację walczył całe życie”¹³. *Przesłanie* stanowi sumę

¹¹ L. Unger, *Pochowaliśmy Giedroycia na nowo*, „Gazeta Wyborcza” 3 X 2006, nr 231, s. 13.

¹² „Tygodnik Mazowsze” 1986, nr 183, Archiwum osobiste J. Giedroycia.

¹³ Cytuję fragmenty *Przesłania*: „musimy prowadzić samodzielną politykę, a nie być klientem Stanów Zjednoczonych czy jakiegokolwiek innego mocarstwa. Naszym głównym celem powinno być znormalizowanie stosunków polsko-rosyjskich i polsko-niemieckich przy jednoczesnym bronienu niepodległości Ukrainy, Białorusi i państw bałtyckich. Powinniśmy sobie uświadomić, że im mocniejsza będzie nasza pozycja na wschodzie, tym bardziej będziemy się liczyli w Europie Zachodniej. [...] Przede wszystkim powinniśmy zmienić mentalność narodu. Wymaga to wzmocnienia władzy wykonawczej [...], przebudowy systemu parlamentarnego, by wyeliminować zeń partyjniactwo i prywatę. Wymaga wprowadzenia rządów prawa i nieustępliwej walki z korupcją. Wymaga prasy zarazem wolnej i przepełnionej poczuciem odpowiedzialności. Wymaga rozdziału Kościoła od państwa. Wymaga poszanowania praw naszych mniejszości narodowych”, J. Giedroyc, *Autobiografia na cztery ręce*, oprac. K. Pomian, Warszawa 1994, s. 228.

koncepcji politycznych wypracowanych piórem publicystów „Kultury”, wśród których szczególną rolę odgrywał Juliusz Mieroszewski, zleceniobiorca artykułów programowych i najbliższy współpracownik Giedroycia, choć nienależący do kręgu domowników Maisons-Laffitte¹⁴. Mieroszewski twórczo rozwijał myślenie Giedroycia o konieczności ułożenia stosunków niepodległej Polski z Ukrainą, Litwą, Białorusią jako suwerennymi sąsiadami po upadku ZSRR (wskutek ruchów narodowowyzwoleńczych) i w warunkach procesu jednoczenia Europy. Nazwa: koncepcja ULB, wschodnia pojawiała się dopiero (już?) w 1974 r., ale analizy tych problemów na łamach „Kultury” zapoczątkował list ks. Józefa Majewskiego, opublikowany w dziale korespondencji z czytelnikami w 1952 r. (nr 11), zawierający postulat symbolicznej rezygnacji z walki o przywrócenie Polsce Wilna i Lwowa. W układaniu scenariuszy polityki wschodniej cenne były przedwojenne doświadczenia Giedroycia, urzędnika Ministerstwa Przemysłu i Handlu, redaktora „Buntu Młodych” i „Polityki” (po zmianie tytułu w 1937 r.), ogólnie – stosunek do historii. Traktowane jak utopijne, koncepcje wschodnie wyrastały *Przeciw upiorom przeszłości*, jak napisał Józef Łobodowski w 1952 r. („Kultura” nr 2–3), z gotowości do dialogu, pojednania, szacunku dla Innego, moralnej powinności odkłamywania historii. Twórcy emigracyjni, a także niegdysiejsi luminarze polityki II RP przebywający na uchodźstwie, tak często i obficie adresowali do Maisons-Laffitte omówienia historyczne, wspomnienia, dokumenty, korespondencje itp., że Giedroyc w 1962 r. podjął decyzję o uruchomieniu „Zeszytów Historycznych”.

Podobne przesłanki, do konstytutywnych dla koncepcji wschodniej, wpłynęły na sformułowania programu „niemieckiego”, symbolizowanego cytatem z artykułu Mieroszewskiego „przepełnione Niemcy w przepołowionej Europie, zjednoczone Niemcy w zjednoczonej Europie” (*Zaduma noworoczna*, „Kultura” 1962 nr 1–2) oraz koncepcji europejskich: jednoczenia Europy (pomostu dla obszaru ULB, zwornika polityki europejskiej wobec Europy Wschodniej). Zagadnienia te mają bogatą literaturę¹⁵, także

¹⁴ Giedroyc mówił: „W mojej prywatnej historii *Kultury* trzema najbardziej dramatycznymi wydarzeniami była choroba i śmierć Juliusza Mieroszewskiego, choroba i śmierć Zygmunta Hertza oraz śmierć Józia Czapskiego. [...] Mieroszewski był dla mnie najważniejszym partnerem dialogu. Jedynym, z którym byłem tak bardzo otwarty. Nie tylko dlatego, że wiedziałem, że mnie rozumie, ale również dlatego, że byłem pewien jego bezwzględnej lojalności. Nikt mi go nie zastąpił. Po jego śmierci w pewnym sensie zostałem sam”, *ibidem*, s. 199.

¹⁵ Przykładowo: *Myśl polityczna na wygnaniu. Publicyści i politycy polskiej emigracji powojennej*, red. A. Friszke, Warszawa 1995; *Jerzy Giedroyc. Redaktor, Polityk, Człowiek*, red. K. Pomian, Lublin 2001; P. Machcewicz, *Emigracja w polityce międzynarodowej*, Warszawa 1999; K. Pomian, *W kręgu Giedroycia*, Warszawa 2000; *Jerzy Giedroyc: kultura, polityka, wiek XX*,

dlatego, że do 2015 r. prezydenci Polski i liderzy partyjni efektywnie wykorzystywali koncepcje Giedroycia w strategiach stosunków międzynarodowych, układając je w podwaliny partnerstwa polsko-ukraińskiego, zbliżenia polsko-niemieckiego, wiarygodnego udziału Polski w strukturach Unii Europejskiej.

Podczas wspomnianego XX Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich prof. Jan Zieliński zaproponował istotne poszerzenia interpretacji dokonań polskiej emigracji powojennej przez uwzględnienie kontekstów oraz metodologii dwunastu dyscyplin: politologii (dzisiaj – nauk o polityce i administracji), ekonomii, prasoznawstwa (dzisiaj – nauki o komunikacji społecznej i mediach), historii militarnej (subdyscyplina), literaturoznawstwa, historii poczty i filatelistyki (pogranicze historii i nauk o kulturze), archiwistyki (subdyscyplina), muzykologii, historii sztuki (pogranicze historii, nauk o kulturze), socjologii, biografistyki (raczej nazwa nurtu w kulturze, element narracji historycznej, literackiej).

Zieliński trafnie wskazał jako pierwszy kierunek politologię. W świetle powyższych uwag i genezy „Kultury” dominanta tego ujęcia jest uzasadniona. Pozostały jednak luki badawcze, m.in. program krajowy, kroniki emigracyjne, polityczność *versus* literackość „Kultury”.

Istotne są uzupełnienia badań tzw. linii krajowej „Kultury”, oddziaływania pisma i kręgu Jerzego Giedroycia na wyłaniającą się w latach siedemdziesiątych XX w. opozycję demokratyczną w Polsce i państwach Europy Wschodniej. Badania takie częściowo prowadził Andrzej Friszke, analizując genezę i przejawy niepodległościowej opozycji¹⁶, także Janusz Korek¹⁷, Bartosz Kaliski¹⁸ i Mikołaj Tyrchan¹⁹. Jednakże program krajowy powinien być omówiony w perspektywie politologicznej, socjologicznej i medioznawczej (współpraca Giedroycia z czasopismami i wydawnictwami drugiego obiegu) przy kontekstowym użyciu wydanych dotąd listów „krajowców” (Jan J. Lipski, Leszek Kołakowski, częściowo – Witold Jedlicki, Stefan Kisielewski) oraz zbiorów niepublikowanych (np. ko-

red. A. Mencwel et al., Warszawa 2009; I. Hofman, *Ukraina, Litwa, Białoruś w publicystyce paryskiej Kultury*, Poznań 2003; eadem, *Polska, Niemcy, Europa. Program zachodni paryskiej Kultury*, Lublin 2009.

¹⁶ A. Friszke, *Życie polityczne emigracji*, Warszawa 1999; idem, *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londyn 1994; idem, *Przystosowanie i opór. Studia z dziejów PRL*, Warszawa 2007; idem, *Anatomia buntu. Kuroń, Modzelewski i komandosi*, Kraków 2010; idem, *Revolucja Solidarności 1980–1981*, Kraków 2014.

¹⁷ J. Korek, *Paradoksy paryskiej Kultury. Ewolucja myśli politycznej w latach 1947–1980*, Lublin 2000.

¹⁸ B. Kaliski, *Kurierzy wolnego słowa*, Warszawa 2014.

¹⁹ M. Tyrchan, *Paryska Kultura wobec konfliktów politycznych w Polsce (1976–1989)*, Poznań 2011.

respondencja Czesława Bieleckiego, epizodyczne listy od działaczy opozycyjnych). Jak dotąd zagadnienia te analizował najpełniej Jan Olaszek w książce *Podziemne dziennikarstwo*²⁰. Przy tej okazji warto podnieść znaczenie badań recepcji „Kultury” w Polsce i świecie, głównie w centrach osiedlenia się emigracji polskiej, na podstawie m.in. fiszek prenumeratorów prowadzonych przez Zofię Hertz. Ciekawe, aczkolwiek wstępne rozpoznanie tego problemu (m.in. wyniki ankiet skierowanych do bibliotek uniwersyteckich, publicznych i instytucji społeczno-kulturalnych) zostało omówione w książce *Kultura i jej odbiór w Polsce*.

Wskazując taką perspektywę, przenoszę się poniekąd do drugiego obszaru, tj. ekonomii (opracowanie problemu statusu i zaangażowania emigracji w życie gospodarcze, techniczne, naukowe i wynalazczość krajów osiedlenia). Od 2002 r. zajmuję się inwentaryzacją kronik emigracyjnych drukowanych regularnie w „Kulturze”. W szczytowym okresie ich popularności ukazywało się dwadzieścia kronik, m.in. z USA, Kanady, Australii, Francji, Austrii, Szwecji, Norwegii, Niemiec, Wielkiej Brytanii, Czech i Słowacji, Ukrainy, Litwy i Białorusi itd. Zbudowane symetrycznie, z dwóch kolumn, zawierały informacje o krajach osiedlenia i aktywności Polaków tam przebywających. Usystematyzowane wydanie wyboru kronik, wieńczące wieloletnią analizę ich zawartości, które zamierzam zrealizować, powinno przyczynić się do zwiększenia wiedzy na temat znaczenia tych publikacji dla emigracji (wzmacniały morale w życiu społeczno-kulturalnym, ułatwiając godną i realistyczną adaptację, pomagały zachować ciągłość kulturową, przyczyniały się do poszerzenia prenumeratorów czasopisma, ułatwiały absorpcję myśli politycznej przez dystrybucję w bibliotekach polskich). Szczególnie interesujące jest to, że Giedroyc do redagowania kronik zapraszał wybitnych publicystów i dziennikarzy, m.in. Mieroszewskiego („Londyńczyka”), Andrzeja Chileckiego (Niemcy), Norberta Żabę (Szwecja), Benedykta Heydenkorna (Kanada), Edmunda Jakubowskiego (Litwa). Zachowane w „Kulturze” katalogi prenumerat i egzemplarzy wysyłanych do bibliotek polskich stanowią azymut w moich badaniach recepcji pisma.

Bardzo ciekawą perspektywę badawczą można uzyskać dzięki analizie „Kultury”, ale także wszystkich tytułów prasowych i rozgłośni radiowych za pomocą narzędzi medioznawczych. Kilka teorii, w tym np. oddziaływanie społecznego, genologii dziennikarskiej, ekonomiki mediów, systemów medialnych, stanowiąc podkład tych analiz, uwypukla problemy takie, jak: lokalizacja w systemie mediów państw europejskich, modele zarządzania redakcjami i zespołami korespondentów, status mediów

²⁰ J. Olaszek, *Podziemne dziennikarstwo*, Warszawa 2018.

mniejszości narodowych, finansowanie i dystrybucja prasy itp. Badania „Kultury”, „Wiadomości”, Rozgłośni Polskiej Radia Wolna Europa i wielu mediów emigracyjnych, relatywnie mniej rozpoznawalnych, umożliwia porównanie kategorii nadawców i odbiorców; uruchamia komparatywkę medialingwistyczną. Istotne są zestawienia reprezentacji gatunkowych wypowiedzi, zwłaszcza gatunków publicystycznych: komentarzy, wywiadów, artykułów, reportaży, esejów (słynna szkoła polskiego eseju lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w., której twórcy, m.in. Jerzy Stempowski, Czesław Miłosz, Konstanty A. Jeleński, Herling-Grudziński, wyznaczyli wysokie standardy erudycyjne). Wiedza o tym, co, komu, jakim językiem, stylem i w jakiej formie gatunkowej, przekazywana na łamach czasopism lub w eterze, umożliwia weryfikowanie hipotez dotyczących rozprzestrzeniania się idei i wartości przez media. Intrygujące naukowo są ponadto badania listów i dzienników w komunikowaniu politycznym, a „Kultura” dostarcza w tym zakresie obfitości materiałów, wszak mówimy o „rzeczpospolitej epistolarnej” Giedroycia, a bogata seria „Archiwum Kultury” świetnie ten sąd potwierdza. Badania listów i dzienników sytuują się również w biografistyce, stanowiąc trzon refleksji na temat personalizowanej historii oraz pamięci indywidualnej. Uwzględniając okres zarządzania redakcjami, w przypadku Giedroycia i Mieczysława Grydzewskiego możemy mówić o fenomenie długowiecznych redaktorów i wpływie ich osobowości na profile czasopism²¹. Ogólne ramy badań medioznawczych wyznaczają subdyscypliny: historia prasy i mediów oraz studia nad dziennikarstwem (zawód, misja, profesjonalizacja pracy dziennikarza, istota dziennikarstwa w kontekście dziennikarstwa jakościowego).

Dostrzegam pewne analogie w konceptualizacji problemów badawczych i siatce pojęciowej pomiędzy naukami o komunikacji społecznej i mediach, literaturoznawstwem oraz biografistyką. Nie mogę zgodzić się z opinią, że fala zainteresowania literaturą emigracyjną na przełomie XX/XXI w. nieco spadła. Proces scalania kanonów literatury krajowej i emigracyjnej zaczął się tuż po przełomie 1989 r. i odznaczał powrotami pisarzy emigracyjnych. Jednak ciekawość życia i twórczości tych pisarzy nadal jest duża, a niezwykła popularność biografii przykładowo Witolda Gombrowicza, Józefa Mackiewicza, Miłosza, Herlinga-Grudzińskiego, mniej znanych – Edwarda Straszewicza, Józefa Łobodowskiego, Andrzeja Bobkowskiego, umacnia mnie w tym przekonaniu. Co

²¹ Pisałam na ten temat m.in. w artykule: *Kwintet solistów. O długoletnich redaktorach i ich pismach*, w: *Na obrzeżach polityki*, cz. 3, red. M. Kosman, Poznań 2002; na problem zwrócił uwagę Unger w książce autobiograficznej *Intruz*.

najmniej dwa czynniki wpływają na rozwój badań literaturoznawczych w zakresie twórczości emigracyjnej, tj. znacznie ułatwiony dostęp do archiwów, upublicznienie archiwów osobistych oraz próby rozstrzygnięcia pierwszeństwa w ocenie dorobku emigracji – literatura czy myśl polityczna?; dodatkowo możliwe są badania kanałów docierania literatury emigracyjnej do Polski i Europy Wschodniej oraz jej oddziaływania na kształtowanie postaw moralnych pioniersko wyznaczone przez Wojciecha Karpińskiego (*Książki zbójeckie*²², *Herb wygnania*²³) i Jakuba Karpińskiego (*Taternictwo nizinne*²⁴). Poza „Archiwum Kultury” i wielotomowymi edycjami dzieł m.in. Herlinga-Grudzińskiego, Miłosza bardzo dobrą ofertę posiada Instytut Książki w postaci serii „W kręgu paryskiej Kultury” (wydawanej z Instytutem Literackim w Paryżu od 2012 r.). W serii ukazały się materiały źródłowe i reedycje książek twórców emigracyjnych, będące rezerwuarem pomysłów naukowych przez odkrywanie nisz badawczych. Dla porządku wymieniam kilka tytułów serii: *Listy z Wyspy Mieroszewskiego*²⁵, *Agonia komunizmu Zbigniewa Brzezińskiego*²⁶, *Po powodzi Jerzego Stempowskiego*²⁷, *Maszyna i śrubki Michała Hellera*²⁸, *Zamiłowanie do spraw beznadziejnych. Ukraina w Kulturze 1947–2000* w opracowaniu Bogumiły Berdychowskiej²⁹, *Kultura i emigracja rosyjska* w opracowaniu Piotra Mitznera³⁰, *Zamiast pamiętnika Henryka Józewskiego*³¹, *Żaden naród nie wybiera swojej historii* Piotra Wandycza³², *Niepodległa na łamach Kultury 1947–1962* w opraco-

²² W. Karpiński, *Książki zbójeckie*, Lublin 2002.

²³ Idem, *Herb wygnania*, Warszawa 2012.

²⁴ J. Karpiński, *Taternictwo nizinne*, Lublin 2002.

²⁵ J. Mieroszewski, *Listy z Wyspy. ABC polityki „Kultury”*, wybór, oprac. i posłowie R. Habielski, Paryż–Kraków 2012.

²⁶ Z. Brzeziński, *Agonia komunizmu*, wybór, oprac. i wstęp M.E. Ptasieńska, Paryż–Kraków 2014.

²⁷ J. Stempowski, *Po powodzi: eseje i dzienniki podróży*, wybór, oprac. i wstęp M. Chabiera, Paryż–Kraków 2015.

²⁸ M. Heller, *Maszyna i śrubki: jak hartował się człowiek sowiecki*, posłowie W. Stanisławski, Paryż–Kraków 2015.

²⁹ *Zamiłowanie do spraw beznadziejnych: Ukraina w „Kulturze” 1947–2000*, wybór, oprac. i posłowie B. Berdychowska, Paryż–Kraków–Warszawa 2016.

³⁰ „Kultura” i emigracja rosyjska, wybór i oprac. P. Mitzner, Paryż–Kraków–Warszawa 2016.

³¹ H. Józewski, *Zamiast pamiętnika*, wybór i oprac. J. Giedroyc, wstęp P. Mitzner, Paryż–Kraków–Warszawa 2017.

³² P. Wandycz, *Żaden naród nie wybiera swojej historii*, wybór, oprac. i posłowie S.M. Nowinowski, R. Stobiecki, Paryż–Kraków–Warszawa 2018.

waniu Marka Żebrowskiego³³, *Wspólny wiek dwudziesty* w opracowaniu Andrzeja S. Kowalczyka³⁴.

Badania literaturoznawcze w zakresie twórczości emigracyjnej sytuują się na skrzyżowaniu humanistyki i nauk społecznych, tym samym poszerzając spektrum możliwości interpretacyjnych o międzydziedzinową „wymianę” metodologii (analiza zawartości, analiza porównawcza, analiza dyskursu).

Odnosząc się do kolejnego obszaru, tj. archiwistyki, skwitować należy z uznaniem książkę Tomasza Czarnoty: *To zawsze pozostanie dla potomności... Archiwalia w kręgu myśli i prac Jerzego Giedroycia*³⁵, której walory dokumentacyjne przemawiają silniej niż wyobrażenie gabinetu Redaktora, biblioteki, teczek i wycinków gromadzonych w Maisons-Laffitte. Nadal znajduje się tam wiele materiałów wymagających opracowania. I przy zachowaniu odpowiednich propozycji – nadal wiele materiałów będących w zbiorach Pracowni, np. archiwa osobiste Giedroycia i Ungera. Konieczne jest przygotowanie do druku archiwów Torańskiej, w tym rozmów nagranych z Redaktorem latem 2000 r. Wartości źródłowe i poznawcze tych materiałów pozwalają sytuować je jako przedłużenie *Autobiografii na cztery ręce*, a na pewno dopełnienie wątków występujących w książkach: *Rozmowy w Maisons-Laffitte* Barbary Toruńczyk³⁶, *Ostatnie lato w Maisons-Laffitte* Hanny Marii Gizy³⁷, *Uporządkować wspomnienia. Nieautoryzowane rozmowy z Jerzym Giedroyciem* Mirosława A. Supruniuka³⁸.

Na pograniczu medioznawstwa, archiwistyki, biografistyki i historii sztuki umieszczam postulat opracowania spuścizny Józefa Czapskiego, znanej z kilku odślon dziennikowych lub publicystycznych, m.in. dzięki wydawnictwom „Zeszytów Literackich”. Spojrzenie Czapskiego na sztukę, głównie malarstwo, ale także literaturę, zaskakuje świeżością, co znakomicie wydobywa biografia *Prawie nic* pióra Erica Karpelesa³⁹. Recenzje, eseje i omówienia wystaw, ukazujące się na łamach „Kultury”, wydane w tomie, mogą stanowić katalog artystyczny Europy drugiej połowy XX w. Nadal niewydane są fotografie wojenne ze zbiorów Czap-

³³ *Niepodległa na łamach „Kultury” 1947–1962*, wybór i wstęp M. Żebrowski, Paryż–Kraków–Warszawa 2018.

³⁴ *Wspólny wiek*.

³⁵ T. Czarnota, *To zawsze pozostanie dla potomności... Archiwalia w kręgu myśli i prac Jerzego Giedroycia*, Lublin 2010.

³⁶ B. Toruńczyk, *Rozmowy w Maisons-Laffitte*, Warszawa 2006.

³⁷ H.M. Giza, *Ostatnie lato w Maisons-Laffitte*, Warszawa 2007.

³⁸ M.A. Supruniuk, *Uporządkować wspomnienia. Nieautoryzowane rozmowy z Jerzym Giedroyciem*, Toruń 2011.

³⁹ E. Karpeles, *Prawie nic. Józef Czapski: biografia malarza*, tłum. M. Fedyszak, Warszawa 2019.

skiego, wykonane prawdopodobnie na potrzeby Wydziału Informacji i Propagandy II Korpusu, obrazujące historię i losy żołnierzy armii gen. Władysława Andersa (ich publikację planowała Maria Czapska w latach pięćdziesiątych XX w., jednak Giedroyc nie podjął tego zadania z braku funduszy; w archiwum Giedroycia są notatki na ten temat).

Wreszcie biografistyka: w gruncie rzeczy biografie twórców i działaczy emigracyjnych dominują obecnie w piśmiennictwie naukowym lub popularnonaukowym, co odpowiada duchowi czasów i mieści się w ramach kultury podglądactwa. Jak powiedziała Joanna Olczak-Ronikier, odbierając w 2002 r. Nagrodę Nike za książkę *W ogrodzie pamięci*: „W XX wieku historia nabrała takiego tempa, tak pogmatwała ludzkie losy, że powieść nie jest w stanie tego unieść. Wyobraźnia przegrywa z siłą faktów, a powieści z biografiami”⁴⁰. W ostatnim czasie ukazały się biografie kilku postaci z kręgu „Kultury”, w tym przede wszystkim obszerne omówienia życia Giedroycia (Magdaleny Grochowskiej)⁴¹, Miłosza (Andrzeja Franaszka)⁴², Czapskiego (wspomnianego już Karpelesa) oraz omówienia ograniczone chronologicznie np.: Marka Żebrowskiego *Jerzy Giedroyc. Życie przed „Kulturą”*⁴³, Rafała Habielskiego *Dokąd nam iść wypada? Jerzy Giedroyc od Buntu Młodych do Kultury*⁴⁴, Sławomira M. Nowinowskiego *Jerzy Giedroyc w 1946 roku*⁴⁵. Znakomitą biografiją Jana Józefa Lipskiego napisał Łukasz Garbal⁴⁶, laureat Nagrody im. Jerzego Giedroycia w 2019 r. W nurcie biografistycznym mieszczą się także opracowania korespondencji, które regularnie wydaje Wydawnictwo „Więź” (wcześniej, w latach 1993–2012, „Czytelnik”), ostatnie tomy obejmują m.in. listy Giedroycia i Waclawa A. Zbyszewskiego, Czesława Straszewicza, Józefa Wittlina, Jerzego Jedlickiego, Leo Lipskiego, Kisielewskiego⁴⁷. Ukazała się także dwutomowa edycja interesujących listów Czapskiego i Ludwika Heringa, z postwaniem Adama Zagajewskiego⁴⁸. Zespół pod kierunkiem prof. Włodzimierza Bo-

⁴⁰ K. Janowska, *W cudzym życiu*, „Polityka” 2004, nr 10 (2442), s. 60.

⁴¹ M. Grochowska, *Jerzy Giedroyc. Do Polski ze snu*, Warszawa 2014.

⁴² A. Franaszek, *Miłosz. Biografia*, Kraków 2011.

⁴³ M. Żebrowski, *Jerzy Giedroyc. Życie przed „Kulturą”*, Kraków 2012.

⁴⁴ R. Habielski, *Dokąd nam iść wypada? Jerzy Giedroyc od „Buntu Młodych” do „Kultury”*, Warszawa 2006.

⁴⁵ S.M. Nowinowski, *Jerzy Giedroyc w 1946 roku*, Gdańsk 2018.

⁴⁶ Ł. Garbal, *Jan Józef Lipski: biografia źródłowa*, t. 1, 1926–1968, Warszawa 2018; idem, *Jan Józef Lipski: biografia źródłowa*, t. 2, 1969–1991, Warszawa 2018.

⁴⁷ J. Giedroyc, W.A. Zbyszewski, *Listy 1939–1984*, wybór, oprac., wstęp i przypisy R. Habielski, Warszawa 2018; J. Giedroyc, C. Straszewicz, *Listy 1946–1962*, oprac., wstęp i przypisy M. Urbanowski, Warszawa 2018.

⁴⁸ J. Czapski, L. Hering, *Listy 1939–1982*, t. 1, 4 września 1939 – 16 stycznia 1959, postwianie A. Zagajewski, Gdańsk 2016; idem, *Listy 1939–1982*, t. 2, 28 stycznia 1959 – 26 czerwca 1982, postwianie A. Zagajewski, Gdańsk 2017.

leckiego zakończył monumentalną edycję trzytomowej korespondencji Giedroycia i Herlinga-Grudzińskiego, której rangi dopiero możemy się domyślać. Podkreślić należy, że wychodzący w Lublinie kwartalnik „Akcent” zamieszcza staranne omówienia tych książek, jak również artykuły i przyczynki do biografii twórców emigracyjnych (dostępne także na portalu kulturaparyska.com, uruchomionym w 2014 r.).

W zakresie wykorzystania biografii w badaniach emigracji należy uwzględnić ciekawe efekty weryfikacji faktów przez wspomnienia, dzienniki i listy, a także poszerzyć kategorie opisu naukowego poprzez podejścia interdyscyplinarne. W kręgu „Kultury” tylko kilku autorów, np. Mieroszewski (znakomite, erudycyjne książki Andrzeja S. Kowalczyka), Unger, Miłosz, Herling-Grudziński, Gombrowicz, ma takie biografie. Warte zainteresowania są biografie Bobkowskiego, Kisielewskiego, Zbyszewskiego, Jeleńskiego posiadające już swoiste odpowiedniki w opublikowanych zbiorach korespondencji.

O prymacie polityczności „Kultury” świadczą proporcje działów i rubryk, takich jak: „Archiwum polityczne”, „Sprawy i troski”, „Z kraju”, „Najnowsza historia Polski” wobec tekstów literackich i recenzyjnych. Wyjątek stanowią dzienniki i proza diariuszowa, które spełniają również funkcję bieżącego komentarza rzeczywistości polityczno-społecznej. W porównaniu do „Wiadomości” „Kultura” była pismem politycznym, „penetrującym również inne obszary, opisującym rzeczywistość rozmaitymi językami: od języka reportażu i publicystyki poczynając, na języku filozoficznego dyskursu i liryki kończąc”⁴⁹. Spór o te inne obszary pomiędzy Giedroyciem i autorami może nie był fundamentalny, ale oddziaływał na relacje m.in. z Miłoszem, Herlingiem-Grudzińskim, Jeleńskim, Czapskim, jednoznacznie optującym za modelowaniem profilu miesięcznika jako literackiego. Naturalna dezaktualizacja głębszych poziomów koncepcji politycznych, nieuchronna po 20 latach, każe zastanowić się, czy współpracownicy Giedroycia nie mieli racji, dowodząc, że próbę czasu przetrwają literackie „odkrycia” Redaktora⁵⁰.

Postulat badań „Kultury” poszerzający spektrum tematów o literaturę i literackość wydaje się zasadny, także z powodu koniunkcji z medioznaw-

⁴⁹ Por. A.S. Kowalczyk, „Kultura” *chodzi własnymi drogami*, w: *Spotkania z paryską „Kulturą”*, red. Z. Kudelski, Warszawa 1995, s. 49.

⁵⁰ Zdaniem Stempowskiego o powodzeniu „Kultury” przesądziła część literacka pisma: „Dla wytrąconych z równowagi i zagrożonych nawet w poczuciu tożsamości emigrantów czasopismo literackie staje się nieocenionym ośrodkiem nowego życia, łączącym rozproszonych i przywracającym im kontakt z przeszłością”, J. Stempowski, *Dwadzieścia lat później*, w: idem, *Od Berdyczowa do Lafitów*, Wołowiec 2001, s. 520. Sąd ten wydaje się mieć nie tylko walor historyczny.

czymi badaniami zarządzania miesięcznikiem przez budowanie kręgów, sieci i relacji. Wielokrotnie deklarujący się jako „niepiszący”⁵¹ i cedujący głos Redakcji na zaufanych współpracowników (poza „Notatkami Redaktora”, które ukazywały się cyklicznie w „Kulturze” od 1993 r.), Giedroyc hołdował metodzie pracy sprawdzonej jeszcze w „Buncie Młodych”, a polegającej na inspirowaniu autorów. Mówił o sobie: „jeśli mam jakiś talent, to jest to talent reżysera: umiejętność dobierania tematów i ludzi”⁵². Wyznaczenie kręgów autorskich było więc pierwszym zadaniem Redaktora dbającego o ciągłość publikacyjną i dotrzymywanie standardów dziennikarstwa jakościowego. Przyjmując za Andrzejem Mencwelem, że „Kultura” miała charakter czasopisma komponowanego, czyli wypełnionego zamówionymi tekstami⁵³, należy stwierdzić, że relacje i usieciowienie kręgów autorskich zdecydowały o powodzeniu wszystkich działań Giedroycia. Pod tym względem niezwykłym zasobem dokumentującym są listy – w archiwum w Maisons-Laffitte znajdują się 134 zespoły korespondencji, a dotąd opublikowano dopiero listy do 23 autorów.

Jak napisał Michał Cichy: „Kto to jest wielki redaktor. To ktoś, kto ma wielkie pomysły na pismo. Ktoś, kto sam pisze mało albo wcale, poświęca się całkowicie autorom i redakcji. [...] No i wielki redaktor to ktoś, kto pisze listy i wie do kogo pisać. Giedroyc pisał mnóstwo listów [...]. Widać z tych listów konsekwencję, upór i pragmatyzm Giedroycia. Mało wielkich słów, za to konkretów gęsto jak w telegramie. *Prześlij numer natychmiast, pieniądze załatwię, termin upływa piętnastego* i tak dalej. Dzięki tej niewdzięcznej orce redakcja niespostrzeżenie staje się dla autorów domem, miejscem, do którego sami przychodzą ze swoimi tekstami, któremu powierzają swoje nadzieje, ambicje, lęki i obsesje. Dobry redaktor musi długo siać, zanim zacznie zbierać”⁵⁴. Obserwacje Cichego otwierają perspekty-

⁵¹ Przytaczam dwie typowe wypowiedzi Giedroycia: „Ja jeszcze w Buncie Młodych doszedłem do przekonania, które uważam w dalszym ciągu za bardzo słuszne, że można być dobrym redaktorem, jeżeli się nie pisze. Zawsze lepiej jest zainspirować czy uzgodnić z kimś”, „*Wciąż żyjemy pod tym namiotem*”. Z Jerzym Giedroyciem rozmawia Barbara Toruńczyk, „Gazeta Wyborcza” 21 IX 2000, nr 212, s. 16, oraz: „Jestem człowiekiem niepiszącym. Doszedłem do wniosku, że redaktor nie może sam pisać, bo zatracza obiektywizm. Bardzo rzadko talenty reżyserkie, które sobie przyznaję, łączą się z aktorskimi”, „*Bo to jest rodzaj zakonu*”. *Zapis rozmowy Jacka Żakowskiego z Jerzym Giedroyciem, twórcą paryskiej Kultury*, „Gazeta Wyborcza” – Magazyn 12 X 2000, nr 41 (397), s. 10.

⁵² J. Giedroyc, *op. cit.*, s. 215. Ciąg dalszy wyznania brzmi: „To sprawia, że mam nastawienie zespołowe i że jeśli jestem przekonany, to zmieniam zdania”. W innym miejscu tej książki Giedroyc mówi o sobie: „czuję się jak faraon, którego jedyną zasługą było otoczenie się ludźmi inteligentniejszymi od siebie”, *ibidem*, s. 57.

⁵³ A. Mencwel, *Studium sukcesu*, cz. 1, „Twórczość” 1996, 10 (611).

⁵⁴ M. Cichy, *Xsiążę Redaktorów*, „Gazeta Wyborcza” 16/17 IX 2000, nr 217, s. 10. Dla uzupełnienia wyjaśnienie tropu: „Polska miała szczęście do kilku wielkich redaktorów.

wę badań relacji przez analizę korespondencji, może nawet krzyżowanej z biografiami (fakty i mity) lub listami do innych autorów, w których odbijają się te same problemy i obrazy. Adam Pragier nazwał Giedroycia „kapelmistrzem”, zdolnym „udatnie zestroić każdy numer pisma” mimo zmiennych i często nieprzewidywalnych okoliczności⁵⁵. I choć charakterystyk Giedroycia jest wiele, te dwie warto poważnie wziąć pod uwagę, wytaczając przestrzenie interdyscyplinarnych badań spuścizny Redaktora. Relacyjność obok dialogu kulturowego gwarantowały rozpoznawalność „Kultury” wśród emigrantów z Europy Wschodniej (komunikacja międzynarodowa, komunikowanie międzykulturowe). Kierunki działań, sieci wpływów (np. przez korespondentów, kronikarzy, prenumeratorów pism), skuteczność w budowaniu marki czasopisma opiniotwórczego, oddziaływanie społeczne są nadal problemami zaledwie nazwanymi, by nie powiedzieć etykietowanymi za pomocą kilku chwytliwych cytatów. W nowych ujęciach badawczych zarządzania redakcją i stylu pracy Giedroycia warto posłużyć się figurami: Samotnika, Księcia Niezłomnego, Redaktora (w rozumieniu medioznawczym), Reżysera, kreującego przez relację kręgi, zespół, „niewidzialną redakcją” złożoną z figur: Publicysty (Mieroszewski), Poety (Miłosz), Diarysty (Gombrowicz), Krytyka (Jeleński). W świetle dotychczasowych badań uwypukla się potrzeba związania epistolografii z różnymi rodzajami komunikacji m.in. politycznej, interpersonalnej, zapośredniczonej. Nasilająca się tendencja wydawania listów i rekonstruowania biografii za pomocą listów, widoczna także w 2020 r., stanowi bezpośredni dowód rozwoju tego kierunku badawczego.

Propozycja interdyscyplinarnego podejścia badawczego powinna być dyskutowana w odniesieniu do całego, złożonego problemu emigracji powojennej (zgodnie z sugestią Zielińskiego), choć nie wszystkie dyscypliny w jednakowym stopniu dostarczają przydatnych kategorii i narzędzi badawczych. W analizach spuścizny Giedroycia, dominujące dotąd historia i nauki o polityce, ustępują miejsca naukom o komunikacji społecznej i mediach oraz literaturoznawstwu w głównym nurcie refleksji. Stopniowo zagęszcza się mapa punktów stykowych pomiędzy tymi dyscyplinami, np. w aspektach historii prasy, biografii, genealogii literackiej i dziennikarskiej, komunikacji międzynarodowej. Zwiększająca się dostępność materiałów źródłowych, m.in. dzięki digitalizacji zbiorów w Maisons-Laffitte⁵⁶, umożliwia przejścia na kolejne poziomy interpretacji wykraczające

Wielki był Grydzewski, wielki był Eile, wielki był Turowicz. Ale zdaje się, że tylko o Giedroyciu mówiło się i pisało po prostu Redaktor”.

⁵⁵ A. Pragier, *Moja opinia o „Kulturze”, „Kultura”* 1976, 5/235, s. 7.

⁵⁶ W 2020 r. zakończono projekt „Opracowanie, popularyzacja i zabezpieczenie zbiorów Instytutu Literackiego w Maisons-Laffitte” realizowanego w ramach programu

poza literalne odczytywanie tekstów „Kultury” i tekstów kultury oferowanych przez Instytut Literacki.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

- Arno A., *Kot. Opowieść o Konstantym A. Jeleńskim*, Warszawa 2020.
„Bo to jest rodzaj zakonu”. *Zapis rozmowy Jacka Żakowskiego z Jerzym Giedroycem, twórcą paryskiej Kultury*, „Gazeta Wyborcza” – Magazyn 12 X 2000, nr 41 (397).
- Brzeziński Z., *Agonia komunizmu*, wybór, oprac. i wstęp M.E. Ptasieńska, Paryż–Kraków 2014.
- Cichy M., *Xsiąże Redaktorów*, „Gazeta Wyborcza” 16/17 IX 2000, nr 217.
- Czapski J., Hering L., *Listy 1939–1982*, t. 1, 4 września 1939 – 16 stycznia 1959, posłowie A. Zagajewski, Gdańsk 2016.
- Czapski J., Hering L., *Listy 1939–1982*, t. 2, 28 stycznia 1959 – 26 czerwca 1982, posłowie A. Zagajewski, Gdańsk 2017.
- Czarnota T., *To zawsze pozostanie dla potomności... Archiwalia w kręgu myśli i prac Jerzego Giedroycia*, Lublin 2010.
- Franaszek A., *Miłosz. Biografia*, Kraków 2011.
- Friszke A., *Anatomia buntu. Kuroń, Modzelewski i komandosi*, Kraków 2010.
- Friszke A., *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londyn 1994.
- Friszke A., *Przystosowanie i opór. Studia z dziejów PRL*, Warszawa 2007.
- Friszke A., *Revolucja Solidarności 1980–1981*, Kraków 2014.
- Friszke A., *Życie polityczne emigracji*, Warszawa 1999.
- Garbal Ł., *Jan Józef Lipski: biografia źródłowa*, t. 1, 1926–1968, Warszawa 2018.
- Garbal Ł., *Jan Józef Lipski: biografia źródłowa*, t. 2, 1969–1991, Warszawa 2018.
- Giedroyc J., *Autobiografia na cztery ręce*, oprac. K. Pomian, Warszawa 1994.
- Giedroyc J., Unger L., *Korespondencja 1970–2000*, oprac. I. Hofman, Kraków–Paryż 2016.
- Giedroyc J., Straszewicz C., *Listy 1946–1962*, oprac., wstęp i przypisy M. Urbanowski, Warszawa 2018.
- Giedroyc J., Zbyszewski W.A., *Listy 1939–1984*, wybór, oprac., wstęp i przypisy R. Habielski, Warszawa 2018.
- Giza H.M., *Ostatnie lato w Maisons-Laffitte*, Warszawa 2007.
- Gombrowicz W., *Czytelnicy i krytycy. Proza, reportaże, krytyka literacka, eseje, przedmowy*, Kraków 2004
- Grochowska M., *Jerzy Giedroyc. Do Polski ze snu*, Warszawa 2014.
- Habielski R., *Dokąd nam iść wypada? Jerzy Giedroyc od „Buntu Młodych” do „Kultury”*, Warszawa 2006.
- Heller M., *Maszyna i śrubki: jak hartował się człowiek sowiecki*, posłowie W. Stanisławski, Paryż–Kraków 2015.
- Hofman I., *Kultura i jej odbiór w Polsce*, Lublin 2017.
- Hofman I., *Kultura paryska: twórcy, dzieło, recepcja*, Lublin 2007.
- Hofman I., *Kwintet solistów. O długoletnich redaktorach i ich pismach*, w: *Na obrzeżach polityki*, cz. 3, red. M. Kosman, Poznań 2002.
- Hofman I., *Leopold Unger. L’Aigle et le reste. Et le reste Vu de Bruxelles*, Gdańsk–Paryż 2016.

„Wspieranie Archiwów, Bibliotek i Muzeów poza krajem” Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego RP.

- Hofman I., *Polska, Niemcy, Europa. Program zachodni paryskiej Kultury*, Lublin 2009.
- Hofman I., *Ukraina, Litwa, Białoruś w publicystyce paryskiej Kultury*, Poznań 2003.
- Hofman I., Górka E., Maguś J., Pataj M., *Publicystyka Leopolda Ungera. W kierunku dziennikarstwa poważnego*, Toruń 2018.
- Jan Karski. *Misja Kompletna*, red. I. Hofman, Lublin 2015.
- Janowska K., *W cudzym życiu*, „Polityka” 2004, nr 10 (2442).
- Jeleński K.A., „Kultura”. *Polska na wygnaniu*, oprac. P. Kłoczowski, Warszawa 2020.
- Jerzy Giedroyc: *kultura, polityka, wiek XX*, red. A. Mencwel, A.S. Kowalczyk, L. Szaruga, Z. Grębecka, Warszawa 2009.
- Jerzy Giedroyc. *Redaktor, Polityk, Człowiek*, red. K. Pomian, Lublin 2001.
- Józewski H., *Zamiast pamiętnika*, wybór i oprac. J. Giedroyc, wstęp P. Mitzner, Paryż–Kraków–Warszawa 2017.
- Kaliski B., *Kurierzy wolnego słowa*, Warszawa 2014.
- Karpeles E., *Prawie nic. Józef Czapski: biografia malarza*, tłum. M. Fedyszak, Warszawa 2019.
- Karpiński J., *Taternictwo nizinne*, Lublin 2002.
- Karpiński W., *Herb wygnania*, Warszawa 2012.
- Karpiński W., *Książki zbójcekie*, Lublin 2002.
- Korek J., *Paradoksy paryskiej Kultury. Evolucja myśli politycznej w latach 1947–1980*, Lublin 2000.
- Kowalczyk A.S., *Kultura chodzi własnymi drogami*, w: *Spotkania z paryską Kulturą*, red. Z. Kudelski, Warszawa 1995.
- „Kultura” i *emigracja rosyjska*, wybór i oprac. P. Mitzner, Paryż–Kraków–Warszawa 2016.
- Machcewicz P., *Emigracja w polityce międzynarodowej*, Warszawa 1999.
- „Mam na Pana nowy zamach...”. *Wybór korespondencji Jerzego Giedroycia z historykami i świadkami historii 1946–2000*, t. 1–3, wybór i oprac. S.M. Nowinowski, R. Stobiecki, współpraca A. Brzezińska, M. Przybysz-Gralewska, Łódź–Paryż 2019.
- Mencwel A., *Studium sukcesu*, cz. 1, „Twórczość” 1996, 10 (611).
- Mieroszewski J., *Kroniki angielskie i fragmenty autobiograficzne*, wybór, oprac. i wstęp R. Habielski, A.S. Kowalczyk, Paryż–Kraków 2020.
- Mieroszewski J., *Listy z Wyspy. ABC polityki „Kultury”*, wybór, oprac. i posłowie. R. Habielski, Paryż–Kraków 2012.
- Murawska-Péju L., *Wolność w łupinie orzecha*, Warszawa 2020.
- Myśl polityczna na wygnaniu. Publicyści i politycy polskiej emigracji powojennej*, red. A. Friszke, Warszawa 1995.
- Niepodległa na łamach „Kultury” 1947–1962*, wybór i wstęp M. Żebrowski, Paryż–Kraków–Warszawa 2018.
- Nowinowski S.M., *Jerzy Giedroyc w 1946 roku*, Gdańsk 2018.
- Olaszek J., *Podziemne dziennikarstwo*, Warszawa 2018.
- Pomian K., *W kręgu Giedroycia*, Warszawa 2000.
- Pragier A., *Moja opinia o „Kulturze”*, „Kultura” 1976, 5/235.
- Przeciwko wrogości – „Kultura” wobec Niemiec i sąsiedztwa polsko-niemieckiego*, wybór, oprac i wstęp B. Kerski, Paryż–Kraków 2020.
- Redaktor 20 lat bez „Kultury”*, red. I. Hofman, Lublin 2020.
- Rosyjski Łącznik. Rzecz o Jerzym Pomianowskim*, red. I. Hofman, Lublin 2016.
- Stempowski J., *Dwadzieścia lat później*, w: Stempowski J., *Od Berdyczowa do Lafitów*, Wołowiec 2001.
- Stempowski J., *Po powodzi: eseje i dzienniki podróży*, wybór, oprac. i wstęp M. Chabiera, Paryż–Kraków 2015.
- Straszewicz C., *Pisma*, t. 1, *Opowiadania, publicystyka, krytyka*, red. V. Wejs-Milewska, M. Urbanowski, Kraków 2020.

- Supruniuk M.A., *Uporządkować wspomnienia. Nieautoryzowane rozmowy z Jerzym Giedroyciem*, Toruń 2011.
- Teczki Giedroycia, red. I. Hofman, L. Unger, Lublin 2010.
- Toruńczyk B., *Rozmowy w Maisons-Laffitte*, Warszawa 2006.
- Tyrchan M., *Paryska Kultura wobec konfliktów politycznych w Polsce (1976–1989)*, Poznań 2011.
- Udało mi się mieć ciekawe życie. Księga Jubileuszowa Leopolda Ungera, red. I. Homan, Lublin 2008.
- Ukraiński polonofil. Pamięci Bohdana Osadczyka, red. I. Hofman, Lublin 2012.
- Unger L., *Pochowaliśmy Giedroycia na nowo*, „Gazeta Wyborcza” 3 X 2006, nr 231.
- Wandycz P., *Żaden naród nie wybiera swojej historii*, wybór, oprac. i postowie S.M. Nowinowski, R. Stobiecki, Paryż–Kraków–Warszawa 2018.
- „Wciąż żyjemy pod tym namiotem”. Z Jerzym Giedroyciem rozmawia Barbara Toruńczyk, „Gazeta Wyborcza” 21 IX 2000, nr 212.
- Węgry i my. Antologia tekstów o tematyce węgierskiej w publikacjach Instytutu Literackiego, wybór, oprac. i wstęp G. Lagzi, Paryż–Kraków–Warszawa 2020.
- Wokół idei Jerzego Giedroycia, red. I. Hofman, Lublin 2011.
- Worożyński W., *Korespondencja w kręgu „Kultury” (Jerzy Stempowski. Jerzy Giedroyc)*, oprac. M. Chabiera, Warszawa 2020.
- Wspólny wiek dwudziesty: Litwa i stosunki polsko-litewskie na łamach „Kultury” i „Zeszytów Historycznych”, wybór, oprac. i posłowie A.S. Kowalczyk, Paryż–Kraków–Warszawa 2019.
- Zamiłowanie do spraw beznadziejnych: Ukraina w „Kulturze” 1947–2000, wybór, oprac. i posłowie B. Berdychowska, Paryż–Kraków–Warszawa 2016.
- Żebrowski M., *Jerzy Giedroyc. Życie przed „Kulturą”*, Kraków 2012.

NOTA O AUTORZE

Iwona Hofman – prof. dr hab., dyrektor Instytutu Nauk o Komunikacji Społecznej i Mediach UMCS, prezes Polskiego Towarzystwa Komunikacji Społecznej, przewodnicząca Komitetu Nauk o Komunikacji Społecznej i Mediach PAN, członek Rady Doskonałości Naukowej; zainteresowania badawcze: dziennikarstwo jakościowe, studia nad dziennikarstwem, publicystyka emigracyjna; ostatnio opublikowała: *Publicystyka Leopolda Ungera. W kierunku dziennikarstwa poważnego* (2016); *Redaktor. 20 lat bez Kultury* (2020); *Kultura. Teka redakcyjna nr 9/1969* (2020).